Beteckning: Rel C vt 2005:16

HÖGSKOLAN
I GÄVLE

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Helig dårskap eller spelat vansinne?

Sara Sjödin
Maj 2005

C-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionsvetenskap C
Jari Ristiniemi

Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen har varit att reda ut vad en helig dåre är för någonting, hur fenomenet har påverkat kristendomen och litteraturen, främst i Ryssland och på Irland.

Jag har funnit att det är i det ortodoxa Ryssland som den heliga dårskapen har varit allra störst, och att flera av de mest älskade av de ryska helgonen tillhörde denna gren av Kristusdyrkan.

Vidare har heliga dårar funnits på Irland, dock i en något annorlunda gestalt. Naturromantiken är här viktigare, men på många sätt, vad gäller skäl till dårskapen, och i hur den yttrar sig, är de ryska och de irländska dårarna lika.

Därefter har jag tittat på skönlitteratur, och gestalter som lånat drag från de heliga dårarna. Framför allt har jag koncentrerat mig på två texter – Shakespeares *kung Lear*, som rymmer inte mindre än tre olika dårar – och Dostojevskijs *Idioten*, där huvudpersonen på många sätt är en mycket övertygande helig dåre.

Min slutsats vad gäller varför vi inte ser några heliga dårar idag är denna: I och men reformationen, och framväxten av nationalstaten i Europa fanns det inte längre något utrymme för dåren. En i grunden oberoende figur som står utanför den sociala stegen, och säger sanningen till alla, små som stora, när de bryter mot Kristi budskap. Då det blev allt viktigare att hävda sin särart gentemot andra länder och folk fanns det inte längre utrymme för intern kritik, och dåren förföljdes, och försvann.

Innehållsförteckning Sid nr.

Sammanfattning

1. Introduktion 1

1.1 Frågeställning 2
1.2 Syfte och Metod 2
1.3 Litteraturöversikt 3

2. Presentation 2

2.1 Presentation 4
2.2 Mytologi 4

3. Bibelstudier 6

3.1 GT 6
3.2 NT 7

4. Historik 12

4.1 Paulus och Antikens Grekland 12
4.2 Thomas av Aquino 15

4.3 Ryssland 16

4.4 Irland 19

5. Skönlitteratur 26

5.1 Ryssland
5.2 England / Irland 26

6. Sammanfattning / Slutsats 32

Litteraturlista

1. Introduktion

Under sommaren 2002 läste jag en bok av Laurie King, en deckare om man så vill, som gick under titeln *En Helig Dåre*. I boken fanns en karaktär som mer än de andra fångade mitt intresse. En synbarligen tokig äldre man, som ena dagen predikar för uteliggarna på San Fransiscos gator, för att nästa föreläsa för studenter och lärare vid Teologiska Institutionen på stadens universitet.

Inte bara hans predikningar, utan även hans privata talspråk, består enbart av verser och citat. Vissa av dem rent skönlitterära, men de allra flesta hämtade ur religiösa texter. Han svarar aldrig direkt på en fråga, alltid med ett ofta synbart obegripligt citat. Han utsätter sig ofta för rent fysik fara då han inte ryggar för att gyckla med människor han träffar på stan om han upplever deras beteende som orättfärdigt eller felaktigt. Flera gånger råkar han riktigt illa ut och får stryk av de han gycklar – ofta mycket större och starkare människor – men han tvekar aldrig att säga sin mening, om än på ett kan tyckas väldigt bakvänt sätt.

Hans församling – de hemlösa – kallar honom för en Dåre, med stort D, och talar om honom med kärlek och respekt.

Så småningom får vi veta att han är professor i teologi, och att han har varit försvunnen i många år. Ingen i den akademiska världen har längre en aning om var han befinner sig.

Han har alltså frivilligt valt att anta skepnaden av en Dåre, att bo bland hemlösa och alkoholiserade människor som fallit ur samhällets ram och lämnats ensamma.

Jag läste färdigt boken, men broder Erasmus, som de hemlösa kallar honom, stannade kvar hos mig. Han låg och gnagde och lämnade mig ingen ro.

Var det här sant?

Fanns fenomenet överhuvudtaget?

Var det vanligt förekommande?

Om det fanns, varför fanns det?

Laurie King hänvisade i början av sin bok till John Saward's *Perfect Fools*, och den boken ledde mig vidare.

1.1 Frågeställning

Vad är en Helig Dåre?

Varför är de så vanligt förekommande i vissa länder och trosinriktningar, medan det nästan inte alls finns några tecken på att de skulle ha funnits i andra?

Vad driver en inte sällan högt utbildad människa till att helt slå om, avvisa hela den akademiska världen och den teologiska konventionen och leva sina liv i fattigdom och bland de kyrkan annars ofta avvisar som syndare och förtappade själar?

1.2 Syfte och metod

Syftet med arbetet är att reda ut vad som egentligen kännetecknar en Helig Dåre, och visa på vilka faktorer som varit bidragande till att vi nästan inte alls ser dem representerade idag.

Uppsatsen inleds med en presentation av termen och fenomenet Helig Dåre. Språkligt och teologiskt. Jag har valt att koncentrera mig uteslutande på Kristendomen den här gången eftersom uppsatsformatet är så pass litet, och en fullständig genomgång täckande alla religioner skulle vara omöjlig att få plats med.

Därefter kommer ett avsnitt av bibelstudier; Vilka källor till fenomenet finns i Bibeln?

Sedan en historik: Vad beror det på att förekomsten av Heliga Dårar går i vågor, hur känner man igen dem, och hur har kyrkan och samhället ställt sig till de som valt just den vägen att uttrycka sin tro?

Sedan har jag valt att ta med ett avsnitt om skönlitteratur där författaren använt sig av dåren som karaktär. Jag har särskilt valt att koncentrera mig på Dostojevskijs *Idioten* och Shakespeares *Kung Lear*.

Avslutningsvis kommer en sammanfattning och slutsatser av texten.

Då det inte finns människor att intervjua i detta ämne idag, i alla fall har jag inte kommit över några, har jag valt att koncentrera mig på textstudier. Både mina egna med personliga tolkningar, och andras, med deras tolkningar. Eftersom det ändå handlar om enskilda människor och om ett speciellt sätt att tjäna Gud anser jag att mitt arbete faller inom ramen för en kvalitativ forskningsmetod.

1.3 Litteraturöversikt

Det har varit svårt att hitta riktigt bra litteratur på området, och den jag har funnit är till större delen på engelska.

Jag har valt att till största delen använda mig av John Sawards *Perfect Fools*, utgiven på Oxford University Press, då den har varit mycket bra och informationsrik.

Sandra Billingtons *A Social History of the Fool* har jag visserligen också haft användning för, men då den till större delen koncentrerar sig på världsliga dårar, narrar och clowner är den inte lika perfekt i nisch för detta arbete som den tidigare nämnda boken.

Bibeln är ju enkel i sig själv, hittar man bara ett par verser leder de vidare i evighet, så det var inga problem att hitta i texterna.

2. Presentation

2.1 Presentation

I stort sett kan man säga att det finns två definitioner på begreppet Helig Dåre.
För det första är det en människa som helt enkelt är född tokig på ett eller annat sätt, men som av en eller annan anledning får ett rykte om sig – mer eller mindre välförtjänt - att vara besatt av Gud och säga sanningar.

Den andra formen är en ofta högt utbildad person som av någon anledning väljer att vända sig bort från sitt världsliga liv, sitt sociala umgänge och sitt arbete, ofta hela sitt liv, och leva sitt liv i fattigdom. Ibland är det helt enkelt så att de upplever det som sitt kall, som ett slags extrem form av klosterliv, där man istället för att stänga sig själv inne, borta från frestelser och syndare, väljer att gå ut och leva i världen.

I andra fall finns det de som mer eller mindre frivilligt går in i dårskap som skydd. För att skydda sitt vett, eller för att undkomma förföljelse. De som, när verkligheten blir alltför skämmande, sluter sig själva inne, och så att säga blir tokiga. Permanent, eller för en kortare period.

I många fall är dårskapen självvald, och används som ett medel och ett verktyg för att förmedla Guds budskap, och det är dessa fall jag har valt att titta på. De avsäger sig den världsliga makten och kunskapen, för att komma närmare Gud, och för att bättre kunna hjälpa de som lätt hamnar vid sidan av den etablerade kyrkan och glöms bort – syndare, hemlösa, utfattiga och över huvud taget människor som blivit marginaliserade i samhället.

2.2 Mytologi

Det är svårt att riktigt reda ut varifrån fenomenet med helig dårskap kommer, men man skulle kunna hävda att det är en vidareutveckling av den mytologiska trixtern. Alltså den karaktär som står för något slags kontakt mellan människorna och gudavärlden. Inte sällan en figur som hamnar i onåd, mer eller mindre permanent. Ibland en karaktär, men ibland också en övergående handling. I vissa fall har det till och med varit Trixtern som utvecklats, från att ha varit ett slags länk mellan gudar och människor, någon med egen vilja – ett slags halvgudajoker om man så vill, till

den onda karaktären i mytologin. Ofta helt enkelt på grund av en benägenhet att tänka själv och en svårighet att följa regler, med förödande resultat.

Detta kan förklara varför heliga dårar, och för den delen även sekulariserade narrar, under vissa perioder och regimer ansetts som något ont och farligt. [1]

Just förmedlandet av information – eller för den delen konkreta saker gudarna velat behålla själva – har ibland direkt lett till att trixtern hamnat i onåd. Se t'ex Prometheus, som gav människorna elden. För det tilltaget kedjades han fast vid en klippa för all framtid, med en örn som oupphörligt hackade honom i levern. Den intressanta vändningen kommer då Zeus – den högsta makten – efter tusen år ser hur mycket gott Prometheus' olydnad fört med sig för människorna, och förlåter honom. (Alternativt blir Prometheus befriad av Herakles) Men eftersom hans kedjor är satta att hålla i evighet går de inte att ta bort, och Zeus krymper dem till den ring av järn Prometheus senare alltid bär.[2]

I berättelsen om Prometheus ser vi ett exempel på det tidigare nämnda, att trixtern inte alltid är en speciell person, utan att det kan vara en helt vanlig karaktär, som utför en 'trixterhandling', och därigenom på ett eller annat sätt gör uppror mot makten för ett högre gott skäl. I denna saga för att människorna ska få tillgång till elden, som dittills varit förbehållen gudarna. (Prometheus' trixterhandlingar blir emellertid allt fler, och efterhand utvecklas han till en mer eller mindre 'riktig' trixter.) På samma sätt kan den heliga Dåren vara en till synes vanlig person som vid ett specifikt tillfälle använder sig av dårskapen för att kunna göra uppror mot makten och för att åstadkomma förändring på ett speciellt område.

Som konkreta exempel på detta kan man ta Gandhi – högutbildad och med alla möjligheter att göra sig en karriär avsade han sig detta för att kunna åstadkomma en fridsam revolution. Just fridsamheten är här dårskapen, och medlet, för att inte i förtid oroa och provocera makten. Han använde det som av omvärlden kanske ses som dårskap – ickevåld och fred – för att åstadkomma någonting större, ett fritt Indien. Att han blev mördad kan ses som ett bevis på att dårskapen till slut också blir ett hot mot makten och den gängse ordningen, men det är ett långsamt smygande hot, som den ouppmärksamme ledaren lätt förbiser.

[1] Billington, Sandra *A social History of the Fool*
[2] Willis, R (gen.ed) *World Mythology*

3. Bibelstudier

3.1 Gamla Testamentet

Omnämnandet av dårar, och uppmanande till dårkap, är glest i gamla testamentet. Det som finns står hos profeterna, framför allt Jesaja, och det är också där man kan se exempel på utövad helig dårskap. Legenden säger att profeterna ofta var män galna för omvärlden, de predikade, ofta våldsamt, om Messias och gudsriket som skulle komma. Ska man leta specifika verser som berättar om, eller direkt uppmanar till dårskap är texterna ganska få. De som finns handlar om guds rike, och vad som skall ske när det (eller Messias) kommer. Jesaja skriver:

..de visas vishet skall förgås, och de förståndigas förstånd skall bliva förmörkat.

och

Jag är den som gör lögnprofeternas tecken om intet och gör spåmännen till dårar, den som låter de vise komma till korta och gör deras klokskap till dårskap.[3]

Samma passage finns på åtminstone ett ställe till:

Han är den som gör de klokas anslag om intet, så att deras händer intet uträtta med förnuft; han fångar de visa i deras klokskap och låter de illfundiga förhasta sig i sina rådslag: mitt på dagen råka de ut för mörker och famla mitt i ljuset, likasom vore det natt.[4]

Sedan finns det en ren uppmaning som gäller hur man som gudsfruktig människa bäst ska leva:

Möda dig icke för att bliva rik, avstå från att bruka klokskap.[5]

Ett påbud som motsäges redan i samma bok av det som kallas vishetens maningsrop:

[3] Jes 29:14 (slutet) , Jes 44:25
[4] Job 5:12-14

Lären klokhet, I fåkunnige, och I dårar, lären förstånd. [6]

Hur man vill tolka dessa två till synes motsägelsefulla påbud har skiftat genom tiden. Men som vi senare ska se är betydelsen av vishet och klokskap inte allid den vi tror. Guds och människans vishet är kanske inte alltid detsamma.

3.2 Nya Testamentet

Om det är svårt att hitta texter i gamla testamentet som inbjuder till, eller över huvudtaget tar upp dårskap, så är förhållandet det rakt motsatta i nya testamentet.
Redan i Matt 5:3-12, i början av bergspredikan, där Jesus säger:

Saliga äro de som äro fattiga i anden, ty dem hör himmelriket till.
Saliga äro de som sörja ty de skola bliva tröstade.
Saliga äro de saktmodiga, ty de skola besitta jorden.
Saliga äro de som hungra och törsta efter rättfärdighet, ty de skola bli mättade.
Saliga äro de barmhärtiga, ty dem skall vederfaras barmhärtighet.
Saliga äro de renhjärtade ty de skola se Gud.
Saliga äro de fridsamma, ty de skola kallas Guds barn.
Saliga äro de som lida förföljelse för rättfärdighets skull, ty dem hör himmelriket till.
Ja, saliga ären I, när människorna för min skull smäda och förfölja eder och sanningslöst säga allt ont mot eder.
Glädjens och fröjden eder, ty eder lön är stor i himmelen. Så förföljde man ju ock profeterna som voro före eder.

Det intressantaste här är kanske den näst sista versen – ”..när människorna för min skull smäda och förfölja eder..” – som kan ses som en uppmaning att utsätta sig för världens, och människornas fördömande, för Guds skull. Även 5:3, och 5:8 är viktiga. ”saliga äro de som är fattiga i anden, ty dem hör himmelriket till.” Saliga äro de som tvivla.. det finns här en bakläxa åt den fördömande och självförhärligande kyrkan, och i hela texten en underliggande uppmuntran till de som inte strävar efter makt, de som inte är lyckliga, och de som vågar tvivla. 5:8 är intressant eftersom den

[5] Ords 23:4
[6] Ords 8:5+ hela vers 8

väcker följdfrågan om vem som är renhjärtad. Är det barnen? Idioterna? De som inget vet och inget förstår? För vi vill ju vara saliga, eller hur?

Nästa passage – Matt 6:19-21, är också en del av bergspredikan, och ett påbud om världslig fattigdom, och att ge allt man äger åt dem som behöver:

Samlen eder icke skatter på jorden, där mott och mal förstöra, och där tjuvar bryta sig in och stjäla, utan samlen eder skatter i himmelen, där mott och mal icke förstöra, och där inga tjuvar bryta sig in och stjäla. Ty där din skatt är, där kommer ock ditt hjärta att vara.

Paralleller till denna text finns två gånger i Lukas evangeliet:

Säljen vad I ägen och given allmosor, skaffen eder penningpungar som icke nötas ut, en outtömlig skatt i himlen, dit ingen tjuv når, och där mal icke fördärvar. (12:33)

och

Ett återstår dig ännu, sälj allt du äger och dela ut åt de fattiga; då skall du få en skatt i himmelen. Och kom sedan och följ mig. (18:22)

Vidare på samma tema:

..de sålde sina jordegods och vad de eljest ägde och delade med sig därav åt alla, efter som var och en behövde.[7]

Alla dessa texter är kommentarer på den tidigare nämnda versen i ordspråksboken:

Möda dig icke för att bliva rik, avstå från att bruka klokskap.

Vad gäller ren dårskap, till skillnad från påbud om ett handlande som av omvärlden kan bedömas vara det, t'ex frivillig fattigdom, finns det också flera texter. Två identiska texter, en i Lukas, och en i Matteus talar om för oss att världslig vishet inte är en garanti för att komma nära Gud, snarare tvärt om:

Jag prisar dig, Fader, du himmelens och jordens Herre, för att du väl dolt detta för de vise och kloka, men uppenbarat det för de enfaldiga.
Ja, fader, så har ju varit ditt behag.
Allt har av min fader blivit anförtrott åt mig. Och ingen känner sonen utom fadern, ej heller känner någon fadern utom sonen och den för vilken sonen vill göra honom känd.[8]

Det här är intressant av flera skäl. För det första är den här passagen, där Jesus talar om sitt förhållande till Gud, unik i evangelierna, det finns inga andra verser som riktigt motsvarar denna.

För det andra drar det en skarp linje mellan lärjungarna – barnen – och de vise och kloka. Mellan lärjungarna som enkla fiskare, och å andra sidan det fariseiska etablissemanget. Denna skiljelinje är viktig för det som senare sägs om den helige dåren – den obildade, men ändå upplyste. Det är också en kritik av den världsliga visdomen, och antyder att fariseernas och de skriftlärdes kunskaper hindrar dem från att se sanningen om Gud.

För det tredje, och kanske viktigast, är det ett barnaideal. Överhuvudtaget är det genomgående i evangelierna - att bli lik ett barn är nödvändigt för att överhuvudtaget kunna komma in i Guds rike. (Matt18:3f, Mark 10:15, Luk 18:17)
Att mysterierna avslöjas *enbart* för barnen kompletterar Jesu ord att ingen som inte fötts på nytt kan se Guds rike (Joh 3:3). Återfödelse, att bli ett barn, gör själen förmögen att *se*, den vuxnes lärda och utbildade sinne är blint och förmörkat.

Medan det i Johannes evangeliet inte finns en direkt parallell till versen om barnalikhet finns det andra tecken på samma sak.

Ordet *Teknon*, eller det dimunitiva *Teknion* (lilla barn), är det ord Jesus använder när han talar till sina lärjungar [9] (Joh 13:3). Johannes använder samma ord när han skriver sitt första brev – 'Mina små barn' (*Teknia mou*, 1 Joh 2:1)

Något som ytterligare styrker detta fader – barn förhållande är det ord Jesus uppmuntrar sina lärjungar att använda när de riktar sig till Gud. *Abba* – Fader.

Samma ord som han själv använder när han talar om och till Gud. Arameiskans *Abba*, är barnens ord för fadern, och ditintills inte använt om Gud, som det ansågs alltför familjärt och kärleksfullt.

Barnaidealet skulle kunna komma ända från skapelseberättelsen.

---

[7] Apg 2:45
[8] Luk 10:21f, Matt 11:25

Adam skapades som ett barn, och syndafallet bestod i att växa upp alltför snabbt. Han kom över den världsliga kunskapen och lärde sig att skilja på gott och ont – kanske för tidigt.

Den som skriver mest om dårskap är Paulus, i sina brev till olika församlingar. Först till Romarna:

När de berömde sig att vara visa, blevo de dårar.[10]

De han verkar ha haft problem med vad gäller ödmjukhet är Korintierna, till dem har han flera gånger skrivit om hur världslig vishet och klokskap kanske inte alltid är det slutliga svaret:

Ty talet om korset är visserligen en dårskap för dem som gå förlorade, men för oss som bliva frälsta är det en Guds kraft.
Det är ju skrivet; Jag ska göra de visas visdom om intet, och de förståndigas förtånd ska jag slå ner.
Ja, var äro de visa? Var äro de skriftlärda? Vad äro denna tidsålders klyftiga män? Har icke Gud gjort denna världens visdom till dårskap?
Jo, eftersom världen icke genom sin visdom lärde känna Gud i hans visdom, behagade det Gud att genom den dårskap han lät predikas frälsa dem som tro.

och

Ty Guds dårskap är visare än människor, och Guds svaghet är starkare än människor.

Båda dessa stycken, men kanske framför allt det första, kan ses som en direkt uppmaning att vända sig bort från den världsliga visdomen och kunskapen. På sätt och vis kan man hävda att Paulus faktiskt säger rent ut att vägen till Gud finns i dårskapen.

Dock finns det en passage i Bibeln som mer än alla andra bidragit till fenomenet helig dårskap. Också den tillskrivs Paulus, och också den är riktad till Korintierna, en bitande sarkasm över mänsklig stolthet och villfarelse:

---

[9] Saward, J. s. 8
[10] Rom 1:22

Vi äro dårar för Kristi skull, men I ären kloka i Kristus; vi äro svaga, men I ären starka; I ären ärade, men vi äro föraktade. 1Kor 4:10.

4. Historia

4.1 Paulus, antikens Grekland och det tidiga klosterväsendet

Paulus ses inte bara ansvarig för den ovanstående texten, han var också den förste att använda frasen; Dåre för Kristi skull.

Det sägs att Korinthiernas kyrka vid den här tiden styrdes av religiös elitism. Skilda fraktioner deklarerade högljutt sin egen överlägsenhet, vishet och kunskap. [11]

Som svar på detta erbjöd Paulus sig själv som exempel för att visa Korintierna på absurditeten i deras rivalitet och stolthet. Syftet ska ha varit att lära dem värdet av ödmjukhet och dårskap, en ödmjukhet han menade Gud själv föredrog.

Paulus själv ska ha kommit till Korinth svag darrande och skräckslagen. När han talade var det endast osammanhängande ord som visade på att han ingenting kunde eller visste. Eftersom Paulus ändå var Paulus, och de förväntade sig någonting helt annat av honom så som varande en predikant av Guds ord, och någon att respektera, menade han att det skulle öppna deras ögon för skillnaden mellan Guds, och människornas värderingar. Senare hävdar han att detta sätt att göra helt och hållet tvärt om mot för vad de förväntade sig av honom, är en utveckling av Inkarnationsparadoxen, i vilken Kristus för människornas skull avsäger sig sin rikedom och blir fattigare än de fattigaste. Är gudomlig, men avsäger sig detta för att bli en slav i världen. Utstår människors smädelser och lider en skamlig död för att senare återuppstå i makt och härlighet. Kort sagt; att vända sig bort från mänskliga värderingar, och göra tvärt om, eftersom Gud ser godhet i det synbart vansinniga, och den värsta av alla människans synder är stoltheten.

Paulus ord och beteende i arbetet med att överkomma Korinthiernas stolthet var ändå inte bara retorik. Under större delen av sin verksamma tid anklagades Paulus av de vise och de skriftlärde för att vara galen. När Paulus själv vittnade inför Kung Agrippa vid sin egen rättegång (Apg 25-26) ska Festus ha deklamerat högljutt:

Du är från dina sinnen, Paulus; den myckna lärdomen gör dig förryckt.[12]

[11] Saward, J *Perfect fools*
[12] Apg 26:24

Det ord Paulus använde för att beskriva sig själv som en ’dåre för Kristi skull’, är ett vanligt ord i klassisk grekiska – *Moros*.

Verbformen av detta ord – *Moraino* – är helt enkelt ett ord man använde om mat som blivit fadd eller smaklös. Fysiologiskt kan det användas för att beskriva trötta eller slappa nerver.[13]

Den mest allmänna betydelsen av ordet är dock psykologisk. Då innebär det ren galenskap. Inte bara lätt excentricitet, utan riktig galenskap där hjärnan blivit förvirrad och sinnet gått förlorat.

Sofokles använde ordet för att beskriva Antigones galenskap. Hos Sofokles, precis som hos Paulus, finns det dock ett förbehåll; båda två är ytterst medvetna om att det som är vansinne eller galenskap för den ene, kan vara sann visdom för en annan.

ANT: And if my present deeds are foolish in thy sight, it may be that a foolish judge arraigns my folly. [14]

Att kalla någon *moros*, är att sätt sig själv bland de rättfärdiga, de som har rätt att döma, och själva inte har något att ångra.

Jag säger eder att likaså bliver mer glädje i himlen över en enda syndare om gör bättring, än över nittionio rättfärdiga som ingen bättring behöva. [15]

Jesus själv smädas och hycklas. Anklagas för att vara besatt av Beelzebub, och hans ord om att väcka synagogeföreståndarens dotter till liv igen, möts bara med skratt och gliringar (Mark 5:40).

I den tidiga klosterlitteraturen kan man urskilja två kategorier av detta fenomen – nära släkt men ändå skilda meningar av termen ’helig okunskap’. Dessa kategorier är för det första ’Helig idioti’, för det andra det vi redan träffat på nämligen ’dårskap för Kristi skull’. Båda dessa ses som rättrogna uttryck inom ramen för klosterlivet.

Angående det första: den grekiska termen *Idiotes* syftar på en vanlig man – ej munk – utan någon allmännyttig kunskap eller färdighet. På samma sätt betyder latinets *Idiota* en lantlig

[13] Om ordet moros, se *Dictionnaire étymologique de la langue grècque* (1974) red. Chantraine, P, vol. 3, s.731. Ref J. Saward
[14] *Antigone* (1900)
[15] Luk 15:7

person utan kunskap om vetenskap eller religion, en analfabet. Nya Testamentet beskriver apostlarna Petrus och Johannes som obildade män, utan särskilda kunskaper.

De tidiga ortodoxa kyrkofäderna kom gång på gång under sin strävan att leva ett liv så likt apostelns som möjligt, i kontakt med bönder och obildade män som inte kunde läsa, men som predikade Guds ord på ett alldeles speciellt sätt.

Bland de många texter som behandlar detta märks St Ithanasius (296-373 e.kr) text om St Anthony (251-356), ett av de mest älskade helgonen.[16] Han berättar för oss om St Anthony att; ”även om han var en obildad och illitterat man var han också skarpsinnig och vis. En gång fick han besök av två grekiska filosofer, och följande ägde rum:

’Varför, O filosofer, besvärar ni er med att besöka en dåraktig man?’ Och när de sa att han inte alls var en dåre, utan faktiskt en klok och förtänksam person sa han till dem; ’Om ni kommer till en dåraktig man, förslösar ni er tid, om ni tror att jag är klok, var som jag, ty vi ska ta efter det som är bra. Om jag hade kommit till er skulle jag ha tagit efter er: men om ni kommer till mig, var då som jag, för jag är en kristen.’ Men de gav sig av i vördnad, ty de såg att också demonerna fruktade Anthony. (Fri översättning från engelskan.)

En text som särskilt berör ämnet helig dårskap är den grekiska samlingen *Apophthegmata patrum,* som i sin nuvarande form är daterad från slutet av sexhundratalet, men som innehåller texter från mitten och slutet av trehundratalet.[17]

En av de som där behandlar ämnet är Abba Arsenius (f.360), som, innan han drog sig tillbaka till ett liv i öknen hade utbildat sig i Rom och tjänstgjort som lärare åt prinsarna Arcadius och Honorius.

En dag rådgjorde abba Arsenius med en gammal Egyptisk munk om sina tankar. Någon lade märke till detta och sa: ’Abba Arsenius, hur kommer det sig att du, som har en sådan god utbildning i latin och grekiska, frågar denne bonde om råd?’ Han svarade: ’Jag har i sanning studerat både latin och grekiska, men jag förstår inte ens denne enkle bondes alfabet.’ (Fri översättning)

Mycket senare – på femtonhundratalet – behandlade den cistersienciske reformatorn vid La Trappe, Armand de Trancé, detta, och skrev om den stora betydelse just detta motiv hade på den sk ökenlitteraturen och på ortodoxt klosterliv.

[16] St Athanasius *Life of St Anthony* Ref. Saward. J
[17] Saward. J

Palladius (365-425e.kr), historiker som skrev mycket om det tidiga klosterväsendet, berättar om flera fall av helig dårskap.[18]

Bland annat skriver han om Sarapion Sindonites, en resande asket, som aldrig bar ordentliga kläder, och som levde i fullständig fattigdom. En gång möter han en kvinnlig asket. Han ber henne ta av sig alla sina kläder som ett bevis på sin förtröstan och sin allt annat uteslutande kärlek till Gud. Hon avböjer, och menar att folk skulle se henne som besatt av djävulen och galen om hon gjorde någonting sådant. ’Vad spelar det för roll?’ undrar Sarapion, och varnar henne att inte känna sig heligare än andra om hon inte ens klarar en sån sak. Senare bevisar han att han själv motsvarar sitt eget krav, tar av sig alla sina kläder och går naken.

En annan berättelse handlar om en kvinna, i somliga källor identifierad som St Isidora, som ansågs vansinnig av alla systrarna i klostret där hon levde. Hon satt aldrig till bords med de andra, deltog överhuvudtaget aldrig i måltider, och var nöjd med att äta smulorna efter de andra.

Abba Pitiroum leddes till klostret av en ängel, han hade fått veta att en av nunnorna var ett helgon. Väl där begärde han att få träffa alla nunnorna, men när alla samlats menade han att någon fortfarande fattades. De sade honom att bara en saknades – den galna. Pitiroum beordrade dem att hämta henne, och när nunnorna släpade fram henne från köket föll han på knä vid hennes fötter och bad henne välsigna honom.

Och hon föll likaledes på knä vid hans fötter och bad; ’välsigna mig, mästare.’ De blev alla förvånade och sa till honom; ’Fader, bli inte förnärmad, hon är galen.’ Men Pitiroum sa till dem alla; ’Det är ni som är galna. Ty hon är er moder, och min.. och jag ber att jag på domedagen befinns värdig henne. (Fri översättning)

4.2 Thomas av Aquino

Eftersom man menade att Guds visdom av människorna bedöms som dårskap, anser man också att människans visdom är dårskap inför Gud.

[18] Palladius *Lausiac History* Ref. Saward. J

Denna konflikt mellan dårskap i Kristus, och det oskuldsfulla och barnlika å ena sidan, och skolastiken å den andra kan verka oförenlig, och debatteras också ett flertal gånger, bland annat av *Thomas av Aquino* (1225-1274).
Han talar om en God dårskap, motsatsen till en Ond kunskap – den världsliga kunskapen som tar något världsligt gott för att vara det högsta Goda – vare sig det gäller egna intressen, pengar eller rent av kätteri /avgudatro.

Därför, menar Thomas av Aquino, finns det ett slags God dårskap, som motvikt till denna onda kunskap. Men på det stora hela, säger han, är dårskap en synd mot Gud. Han säger:

If he fixes his end in the external earthly goods, it is called ’earthly wisdom’; if in goods of the body, it is called ’animal wisdom’; if, however, in some creaturely grandness, it is called ’devilish wisdom’, because, as Job says, it imitates the pride of the devil, ’and of all the sons of pride, he is the king.’[19]

Vidare menar han att ’Den som är styrkt av Gud framställer sig själv som en Dåre, därför att han föraktar det den mänskliga kunskapen strävar efter.’

4.3 Ryssland och den Ortodoxa skolan

Inom den ortodoxa kyrkan är ’dårskap för Kristi skull’, en egen kategori och ett eget sätt att tjäna Gud, likställt med att vara martyr, eller gå i celibat.

Den heliga Dåren (grek.; salos, Ryska; Yurodivy) anses så som kallad av Gud att lyda apostelns ord (1 Kor 3:18):

Ingen bedrage sig själv. Om någon bland eder menar sig vara vis genom denna tidsålders visdom, så blive han en dåre, för att han ska kunna bliva vis.

Helig dårskap är ingen avart, utan helt enkelt ett sätt att tjäna Gud, och många av de mest älskade och firade av de ortodoxa helgonen var Dårar, och man hade till och med en teologisk modell, ett schema för studier av den heliga dårskapen.

De uppträdde först i öknarna i Egypten och Syrien, och spred sig senare över hela det ortodoxa området, även om de flesta återfanns inne i själva Ryssland.

[19] *Summa Theologiae* övers. Heath. Ref. Saward, J

Framför allt hänger det ihop med klosterväsendet, och när munkordnarna spred sig över Ryssland följde fenomenet med heliga dårar med.

Den första ryska 'dåren för Kristi skull' var St Isaac Zatvornik (d.1090). En eremit vid det berömda ryska klippklostret vid Kiev.[20]

Klippklostrets stora betydelse vid den här tiden kom sig av att man där sammanförde principerna för de som levde i öknarna med Konstantinopels regel om studier, grundad av st Theodosius (d.1074).

Liksom cistersiencerorden, och grundad ungefär samtidigt, gjorde man en stark princip av klosterfattigdomen, som sågs både som ett sätt att komma i enhet med Kristus, och som solidaritet med de mindre lyckligt lottade i samhället. Ett sätt att tjäna Gud som gick under namnet *Imitiato Christi*- att försöka leva sitt liv så likt Kristi eget liv man någonsin kunde, och i det ingick att avsäga sig alla ägodelar, och helst lida så mycket som möjligt, allt för att likna Kristus, och komma närmare Gud.

Den ryska heliga dårskapen var som störst under femtonhundratalet, nästintill alla som reste till Moskva vid den tiden har någonting att berätta om dem. En av dessa var en engelsman – Giles Fletcher[21], han skrev som följer:

They have certain hermits, whom the call holy men, that are like gymnosophists for their life and behavour, though far unlike for their knowledge and learning. They use to go stark naked save a clout about their middle, with their hair hanging long and wildly about their shoulders, and many with an iron collar or chain about their necks or midst, even in the very extremity of winter. These thay take as prophets and men of great holiness, giving them a liberty to speak what they list without any controllement, though it be of the very highest himself.

Här ser vi också exempel på att heliga dårar fungerade som ett slags kollektivt samvete. Vid de västerländska kungahusen hade man ibland en narr som tilläts säga sanningar till kungen, i Ryssland var sanningssägandet mer allmänt, men för den skull skonades inte makten.

[20] Abramovich D.I *Paterik Kievo-Pecherskaion monastyria* Ref. Saward J
[21] Fletcher. G *Of the Russe Common Wealth* (1588) red av Bond E. A som *Russia at the close of the sixteenth century* (1856) Ref. Billington, S

Den mest älskade och högaktade av de ryska Dårarna är St Basil the Blessed / Vasilij den Välsignade (d. 1552). Han levde ett kringresande liv och gick naken genom Moskvas och st Petersburgs gator. Han retade de rättfärdiga genom sitt medlidande med syndare. Han kastade sten på burgna människors hus och avslöjade skenhelighet och maktlystnad överallt där han drog fram. Både den världsliga och den religiösa makten fruktade honom, men de fattiga älskade honom. Sagan berättar att tsar Ivan den förskräcklige stod i begrepp att förstöra staden Novogrod (Alternativt Pskov, beroende på källa) eftersom några av hans motståndare bodde där. Vasilij mötte honom med ett stycke rått kött mitt i fastetiden, ett tecken på att tsaren gjorde sig skyldig till något betydligt allvarligare än att bryta mot fastetiden genom att döda oskyldiga. Tsaren tänkte om och skonade staden. En annan gång hällde han ut en bägare vin som han fick av tsaren, mitt framför denne, med en tydlig association till Uppenbarelsebokens vredesskålar och som ett förebud om Guds straffdom över den orättfärdige tsaren. Tsar Ivans respekt för Vasilij framgår av att den asymmetriska katedralen i Kreml tillägnades honom. Tsaren visste att Dåren är Guds röst, och folkets samvete.[22]

Tidpunkten för de två tidigare nämnda händelserna varierar, men i vissa varianter inträffade åtminstone den första tjugo år efter Vasilijs död, ett tecken på folkets tro på honom som helgon.

Som tidigare nämnts så hade man i Ryssland, och i hela den kristna östern, ett slags modell för studiet av den heliga dårskapen. I den modellen ingår ett antal punkter som gäller vad som kan, eller ska ingå när man använder sig av det här specifika sättet att tjäna Gud.

1) Först, och viktigast, är att dårskapen är centrerad kring kristendomen, och mer specifikt, kring Kristus själv. En Dåre strävar i allt efter att likna Kristus, i fattigdom, lidande, att bli oförstådd och ibland hatad av omvärlden.

2) Dårskap förutsätter ett slags karisma, en inspiration och en gåva från Gud. På så vis är den skild från excentricitet och vanligt vansinne

3) Helig Dårskap är simulerad. Dårar Spelar vansinniga, och är alltså ett slags religiös gycklare, clown eller narr.

[22] Olsen, H *Pilgrimer i öst*

4) Dårskap handlar om skillnaden mellan den värld vi lever i och den värld som ska komma – Gudsriket. Centralt här är det faktum att det som är vansinne för människorna kan vara sann visdom för Gud.

5) Dåren är ofta, men inte alltid, en pigrim, en vandrare. Han söker det förlorade paradiset, och vandrar vida omkring i detta sökande. Därav kommer att en helig dåre nästan alltid är en främling för de han predikar för. Detta kringresande ideal sägs komma från Syrien, där nomadliv var vanligt, för att inte säga nödvändigt om man bodde i öknen.[23]

6) Dåren har ett politiskt motiv. Eftersom han gycklar makten, och bristerna i den, vare sig det gäller kyrkan eller samhället, blir hans karaktär politisk, oavsett om det var meningen från början eller inte.

7) Gycklandet. Dåren har som uppgift att leta upp skenhelighet och falskhet, att spräcka den respektabla fasaden.

8) Dårar är asketer, men deras asketism är av en alldeles speciell sort. De avsäger sig allt i en strävan att bli ’de minsta’ Bibeln talar om.

9) Slutligen skyddas Dåren av sin barnslighet, sin enkelhet och sitt rena hjärta.

4.4 Irland

Det enda västeuropeiska land där den heliga dårskapen verkar ha fått fotfäste är det som kallades ’världens ände’; Irland.

Även före S:t Patrick, (390-460e.kr), och före det egentliga kristnandet av Irland, kom landet i kontakt med kristen tro och kultur, anledningen att det dröjde en tid innan kristendomen blev stadsreligion hör antagligen samman med det faktum att Irland aldrig var en del av det romerska imperiet. Man utvecklade senare en lite annorlunda form av kyrkoväsende jämfört med England och mellan Europa, detta

eftersom Irland var ett jordbrukssamhälle utan egentliga stora städer, och därigenom svårt att omvända i ett slag på samma sätt som man gjorde i Rom.

Många har jämfört likheterna mellan den ortodoxa östern, och den yttersta västern, alltså Irland. Bl'a Edmund Bishop visade för länge sedan på likheter mellan den Mozarabiska och den keltiska liturgin. Senare har också J. N Hillgarth studerat detta vidare.[24]

Spanien var en naturlig medelpunkt för öst och väst. Södra Irland hade sedan länge handelsband med norra Spanien, som i sin tur bedrev handel med länderna vid den östra delen av medelhavet. Viktigast här är provinsen Galacia, varifrån man reste åt båda hållen, och vilket ansågs vara av grekiskt ursprung.

Något som ytterligare stärker denna bild av Spanien som länk mellan Irland och den ortodoxa östern är det faktum att medan resten av Europa vid denna tid (5-600-talet) var mer eller mindre ocivilicerat och styrdes av spridda stammar och folkslag, så var Spanien en blomstrande civilisation – tack vare det ottomanska väldet?

Dessutom var norr den enda riktning man kunde färdas från Spanien, eftersom man där inte förföljde kristna på samma sätt som i resten av Europa.

Detta band kan ytterligare visa på parallellerna mellan det som kallades *salos* I öst, och det som kom att kallas *Geilt* på Irland.

Ordet *Geilt*, vanligtvis översatt med 'vild,', eller 'tokig', kommer ur roten *Gel-*, som har med nåd att göra.

Det verkar som om sexhundratalet var höjdpunkten för denna typ av helig dårskap – *gelta* – men att de uppträdde med jämna mellanrum, som dock blev färre och färre, ända in på sjuhundratalet, varefter de helt verkar försvinna ur den Irländska historien.

De måste ändå ha levt kvar i folks minnen, för deras liv tecknades inte ner förrän under medeltiden, då munkväsendet kom till Irland.

Den mest välkända sagan om en *gelta* är *Buile Shibhne*, som berättar som kung Suibnes galenskap på sexhundratalet[25] som skrevs ner i sin nuvarande form i ett kloster på 1100-talet. Sagan är emellertid mycket äldre. De tidigare källorna – även

[23] Brown, P *The rise and funktion of the holy man in late Antiquity* (1971) Ref. Saward. J
[24] Hillgarth *The East, Visgothic Spain and the Irish* (1961) Ref. Saward. J

om de är indirekta, och den versionen inte finns kvar - kommer från 800-talet och från klostret Tech-Moling. I det manuskript som skrevs där vid den tiden; *The Carinthian Codex Sancti Pauli*, innehåller dikter och sånger som tillskrivs kung Suibne.

Sagan gör källande att Suibne, kung av Dál nAraide vid Lough Neagh, blev vansinnig som ett resultat av en förbannelse, kastad över honom av St Rónán, som straff för att han kastat hans psalmbok i sjön. När Suibne deltog i slaget vid Magh Rath 637 e kr, såg han upp i skyn och kände en sådan skräck att han flydde från slagfältet, övergav all kontakt med människor, och levde sitt liv i ensamhet och tystnad. Gud själv fyllde honom med denna skräck, kanske för att rädda hans liv, och det är Gud som gör honom galen. Suibne skriver:

Frequent is my goan,
far from my churchyard is my gaping house;
I am no champion but a needy madman,
God has thrust me in rags, without sense.

Suibne lever resten av sitt liv på resande fot, i ett slags frivillig exil. Hans eviga vandringar kommer sig ur samma längtan efter någonting annat som drev Dårarna i öst – längtan efter Gudsriket, det förlorade paradiset. Han lever av växter och rötter, och det är ur sin känsla av gemenskap med naturen omkring sig han hämtar inspiration till de dikter han anses ha skrivit. De dikter som inte handlar om naturen berör istället hans egna funderingar.

I am in great grief tonight;
the pure wind has pierced my body;
my feet are wounded; my cheek is pale;
great God, I have good cause to be so…

Restless my wanreding from region to region;
It has befallen me to be without reasom or wits;
From Moylinny I wander over Mag lí,
From Mag lí over the rough Liffey valley…

[25] *The Adventures of Subhne Geilt*

Gloomy is the life of one who has no house;
It is a wrethed life, good Christ;
Everlasting greentopped cress for food;
Cold water from clear stream for drink.[26]

James Carney har hävdat att originalsagan om Suibne kom från Strathclyde, en del av det Brittiska kungadömet, och att Suibne skulle vara identisk med engelska vildmän och vandrande trollkarlar som till exempel Lailoken och Arthursagans Merlin, eller Myrddin om man så vill.[27] Carney hävdar att sagan är ett exempel på mytarketypen Kung - Helgon /Rådgivare. Att dessa två sinsemellan är motsatser även i det yttre; kungen i sitt slott, och helgonet/vildmannen i skogen. Han menar vidare att dessa två karaktärer så småningom smälte ihop, och att det som från början var en konflikt/kontrast mellan två personer, blev till en intern strid inom en enda människa.[28]

En annan viktig text är *the Life of St Cuimine Fota*, bevarat i ett medeltida manuskript på kungliga Irländska akademin, som berättar berättelsen om *St Cuimine* (592-662) och *Mac-dá-Cherda*.
Enligt den här texten var Cuimine en oäkting, resultatet av ett incestuöst förhållande mellan kungen av Iarmuna och hans dotter, Mumain. Liksom Moses sattes Cuimine ut i floden i en korg, hittades av en ung flicka, och växte upp tillsammans med henne. Till att börja med var pojken svag och inte särskilt begåvad, men han var fast besluten att bli en lärd man, och genom Guds försyn kom kunskap och visdom till honom. Cuimines biologiska mor gifte sig senare med *Mael.Ochtair*, och ett barn föddes, som fick namnet Mac-dá-Cherda.

De två halvbröderna tog olika vägar i livet. Cuimine prästvigdes och blev till slut biskop över Munsters två provinser.

Mac-dá-Cherda gick åt andra hållet och blev en berömd soldat och krigare.

Hur det nu var så blev faderns andra hustru intresserad av honom, och när han avvisade henne övertalade hon en druid att kasta en förbannelse över honom. När det skedde föll han av sin häst, och galenskapen kom över honom.

[26] *Early Irish Lyrics* Eighth to Twelfth Century (1956) Red. & Övers. Murphy G ref. Saward, J
[27] Mabinogin *Fornwalesiska sagor* (1906)

Liksom Suibne skriver Mac-dá-Cherda poesi, den viktigaste skillnaden mellan dem är att den senare är mycket självmedveten i sitt förhållande till sin galenskap. Han ser den som en gåva från Gud.

My madness,
I thank the King of Heaven for it;
Though I am mad, by the people's will
I am well able to turn a good verse.

Three people
Who are the most foolish in the world:
Infatuated young women – by strength of deed,
A small child, and a fool.

I am the third of theese,
I give thanks to the King.
God took away my reason without asking my permission
And condemned me to foolishness.

It isunjust to call me a fool,
God endowed me with the best of sense.
When I am foolish, I strike heaven;
When I am Wise, I am repentent.

Periods of my reasom come to me,
So that I am the wisest under tha sun,
So that I pass judgement with effect
For all the men of the world.

Other periods come to me of foolishness
And of madness; when they (the men of the world)
Come to me after that,
I do not follow the true path.

[28] *Suibne Geilt* och *The children of Lir* (1948-1952) Carney J Ref, Mabinogion (1906)

If there is truth in the happy end
Which Jesus has ordained for the fool,
If foolishness is what God loved,
Is wisdom any better than foolishness?

En lång dikt, men den behöver vara med eftersom den handlar om allt det som är typiskt för dårskap i Kristus. Särskilt den sista frågan; om dårskap är det Gud älskar, är då visdom bättre än dårskap? Frågan påminner mycket om texterna efter de ortodoxa dårarna, belyser precis det alltihop handlar om. Mad-dá-Cerdas galenskap innehåller ’det bästa förståndet’. Han är en profet, och en obeveklig domare.

Som i den österländska traditionen finns det en lista man använder för att kartlägga ett heligt dårskap. Den är sammanställd av professor ÓRiain, och hjälper till när man ska till att analysera galenskapen hos en *Gelta.*

1) Tillfället då galenskapen först tillträder:
a) En förbannelse av en *saceros*
b) En händelse på ett slagfält
c) Att äta förgiftad mat eller dryck
d) Förlusten av den man älskar

2) Hur den yttrar sig
Dåren..
a) lever i skogen, alt. i det vilda
b) bor i träd
c) samlar torra vedpinnar
d) går naken, hårig, klädd i trasor eller fjädrar
e) svävar, hoppar eller flyger
f) är mycket snabb och smidig
g) är rastlös och reser vida kring
h) upplever hallucinationer
i) har speciell diet

3)Tillfället då galenskapen försvinner

a) välsignelse av en *saceros*
b) Att äta välsignad mat eller dryck[29]

Det finns flera likheter med det ortodoxa materialet. Även om *salos*-fenomenet inte följer på en förbannelse, som i fallet med *gelta*, så är det ofta resultatet av ångest som följd efter en äkta eller inbillad förbrytelse och en stark känsla av skuld. På samma sätt var också de ryska Dårarna i flera fall avhoppade soldater, ett vanligt motiv i samtida klosterlitteratur – soldaten som byter sida och blir munk eller till och med helgon.

Ändå är det i sättet att leva som de flesta likheterna mellan det ryska *salos,* och det Irländska *gelta* finns. Sättet att dra sig tillbaka från civilisationen, leva ett rotlöst liv vandrande i det vilda, t'ex i öknen eller i skogen, och att dra sig undan kontakt med samhället, eller åtminstone den del av samhället de till en början tillhört.

Både i Russland och på Irland / i Storbritannien har temat med helig dårskap använts flitigt i litteraturen, vilket vi ska titta närmare på härnäst.

[29] Óriain *A study of the Irish Legend of the Wild Men* (1971-72)Ref. Saward. J

5. Skönlitteratur

5.1 Ryssland

Många ryska författare har fascinerats av hen heliga dåren, bland de främsta är Tolstoj, och Dostojevskij, vars *Idioten*, helt handlar om en sådan man. Furst Leo Nikolajevitsj Mysjkin använder sig av flera av dårens klassiska roller i relationerna till sina medmänniskor, och kan nog sägas vara en vedertagen kristuskaraktär inom den ryska litteraturen. Trots alla sina roller är han en lågmäld dåre, utan det behov av att provocera och chockera som annars präglat dårar i verkligheten och i litteraturen.

Författarens intention med *Idioten* , var att i furst Mysjkin skapa ’en fullkomligt vacker och ren människa’, och utan att svika den ambitionen, och djupast sett utan att misslyckas, slutar det med att han beskriver och målar upp bilden av en förlorare.[30]

En person som inte klarar av mötet med omvärlden och dess människor, och som slutligen går under som ett resultat av den konflikten.

Furst Mysjkin är främlingen som kommer från det okända – i form av en anstaltsvistelse i Schweiz – i berättelsens början, och återvänder dit – i form av galenskap och sinnessjukdom – vid dess slut. Hans förflutna, liksom hans framtid, ligger höljd i skugga, och vi får veta väldigt lite om honom, bortsett från att han tillhör en berömd adelsfamilj, och ärver en betydande förmögenhet vi hemkomsten.

I Sankt Petersburg hamnar han i sociala och känslomässiga relationer som så småningom blir så besvärliga att de bryter ner honom till den grad att han till slut går under. Detta gäller i första hand relationerna med bokens två kvinnor/ skönheter – skönheten i förnedring, och skönheten i oskulden, och till den gamle Parfjon Ragosin - svartsjukan – en stormig relation där han till och med försöker ta livet av fursten.

Fursten själv visar upp egendomliga likheter med författaren själv, och är kanske hans mest självbiografiska verk.[31]

Dostojevskijs beskrivning av sin huvudperson kan beskrivas som en jämn stegring.

När vi först träffar fursten är han en enkel, naiv man, en dumbom, en bild han själv underbygger. Han beskriver till och med sig själv som ’idiot’. Så småningom upptäcker vi, och hans omgivning, andra sidor hos honom.

[30] Olsen H *Pilgrimer i öst*
[31] Olsen H *Pilgrimer i öst*

Äntligen en god människa! sade Darja Aleksejvna rörd. En fin människa, men helt förtappad! mumlade generalen halvhögt.[32]

Också de som från början tyckte bra om fursten förargas över hans naivitet, men efterhamn blir det uppenbart att han i all sin naivitet äger ett förbluffande skarpsinne, och att han är lyhörd och genomskådande på ett alldeles speciellt sätt.

Hur kunde jag ta er för en idiot? Ni ser ju saker som andra aldrig har lagt märke till.

Aglaja Jepantsjina är en av de som ser klarast:

Ingen, inte en enda en, är värdig er ande eller ert hjärta, inte så mycket som ert lillfinger! Ni är ärligare än alla andra, bättre, ädlare och klokare än andra! Vi är inte ens värdiga att ta upp näsduken ni just tappade… Vad är orsaken till att ni ödmjukar er på det här sättet och sätter er själv lägre än alla andra? Varför förvränger ni allt det fina inom er, varför har ni ingen stolthet?

5.2 England och Irland

Sagotemat om den vilde mannen från skogen är välkänt och ofta brukat i Irländsk myt- och sagovärld, liksom i många andra, ett exempel är berättelsen om Nebukadnezzar, den galne kungen i Daniels bok.

Just naturen spelar en större roll på Irland än i öst, naturromantiken är tydlig, och Dårarna är inte sällan poeter och sångare. Arvet efter dessa vilda män är tydligt hos Shakespeare, som ofta använder sig av narrtemat, men aldrig så tydligt som i *kung Lear*, där det finns inte mindre än tre narrar. Narren, som har det till yrke, prins Edgar, som spelar vansinnig för att undkomma intriger och falskspel, och slutligen; kungen själv, Lear, som blir vansinnig och dansar naken i skogen endast iklädd blommor och fjädrar.

Vi ska dock inte börja där, utan med att titta på en annan av Shakespeares narrar, den kanske mest trixterlika karaktären av dem alla; Puck, i *A midsummer night's dream*.

Puck, eller Robin Goodfellow, är ett slags tjänare till älvakungen Oberon, och den som klantar till det så att det alls blir problem, när han häller kärleks serum i ögonen på fel person:

PUCK:
Belive me, king of shadows, I mistook.
Dit not you tell me I should know the man
By the athenian garments he had on?
And so far blameless proves my enterprise,
That I have 'nointed an Athenian's eyes:
And so far am I glad it so did sort,
As this their jangling I esteem a sport.[33]

Oavsett om misstaget verkligen var en olyckshändelse eller inte så har Puck själv mycket roligt åt det, och åt människornas förvirring och irrande i skogen, och det dröjer innan Oberon får fatt på honom och kan se till att han ställer alltihop tillrätta igen. Dock finns det en annan replik i pjäsen som kanske bäst speglar Pucks karaktär, den kanske mest kända monologen, och den allra sista i pjäsen:

PUCK:
If we shadows have offended,
think but this – and all is mended –
that you have but slumber'd here
While these visions did appear
And this weak and idle theme ,
No more yielding but a dream,
Gentles, do not reprehend;
If you pardon, we will mend.
And as I am an honest Puck,
If we have unearned luck
Now to 'scape the serpent's tongue,
We will make amends ere long;
Else the Puck a liar call;

[32] Dostojevskij (1990) *Idioten*
[33] *A midsummer night's dream* Akt III, scen II

So goodnight unto you all,
Give me your hand if we be friends,
And Robin shall restore amends.[34]

Shakespeare använder sig av dårar och narrar på flera ställen i sina pjäser, ofta som en ren yrkeskategori, t'ex i trettondagsafton, i andra pjäser har narrens roll övertagits av andra karaktärer, munken och kammarjungfrun i Romeo & Juliet är väl det mest slående exemplet. Annars låter han ibland sina karaktärer frivilligt anta drag av vansinne, för att skydda sitt liv, eller för att kunna säga sanningar. Det tydligaste exemplet här är kanske Hamlet, som spelar galen, och kanske också tillslut på sätt och vis blir det.

Det finns en pjäs, en tragedi, där alla sidor av Dårskapen finns representerade och ställs mot varandra, och det är Kung Lear.

I korthet handlar det om en kung som fördriver sin yngsta dotter, förråds av de två äldre, och om hur har går under i skuld och av andras förräderi.

Först har vi Narren. Anställd vid hovet för att roa kungen, och för att säga sanningar.

Han blir en av de få som stannar kvar vid Lears sida när han inte längre är den furste han varit, och han kommenterar kungens förfall:

Fools had ne'er less grace than in a year;
For wise men are all grown foppish,
And know not how their wits to wear.
Their manners are so apish.

Och

Then they for sudden joy did weep
And I for sorrow sung
That such a king should play bo-peep
And go the fools among.[35]

[34] *A midsummer night's drem* Akt V, scen II
[35] *King Lear* Akt I, scen IV

Medan Narren är en dåre genom sitt yrke, och Edgar genom ett medvetet val blir kungen själv riktigt tokig, ändå säger han, helt enligt *gelta*-traditionen, en mängd sanningar i sitt vansinne.

…Robes and furr'd gowns hide all. Plate sin with gold,
and the strong lance of justice hurtless breaks;
Arm it in rags, a pigmy's strax doth pierce it
Take that of me my friend, who have the power
to seal the accuser's lips…[36]

Edgar, till slut, är äkta son till hertigen av Gloucester. Han, och hans far, sviks och förråds av Edgars oäkta bror, Edmund. Detta för att Edmund ska kunna göra sig av med Gloucester och, genom att Edgar är arvlös, få kontroll över mark och titel.

I heard myself proclaim'd;
And by the happy hollow of a tree
Escap'd the hunt. No port is free, no place
That guard and most unusual vigilance
Does not attend my taking. While I may scape
I will preserve myself: and am bethought
To take the basest and most poorest shape
That ever penury, in contempt of man,
Brought near to beast: my face I'll grime with filth
Blanket my loins; elf all my hair in knots;
And with presented nakedness outface
The winds and persecutions of the sky
The country gives me proof and precedent
Of Bedlam beggars, who, with roaring voices,
Strike in their numb'd and mortified bare arms
Pins, wooden pricks, nails,sprigs of rosemary;
And with this horrible object, from low farms,
Poor pelting villages, sheep-cotes, and mills,
Sometime with lunatic bans, sometime with prayers,

[36] Act 4:6

Enforce their charity, - Poor Turlygoor! Poor Tom!
That’s something yet: - Edgar I nothing am. (Act 2:3)

Här talar Edgar om hur han ska gå till väga för att undkomma dem som jagar honom. Han ska klä ut sig i ’sämsta skepnad’, och stryka omkring som ett djur, smutsig, med tovigt hår och endast en trasa omkring livet. Han vill sträva efter att likna traktens dårar, de mest avskydda, därför att, som ha säger i slutet: ”Att vara dårhushjon är alltid något, när Edgar inte mer är till.[37]

Och vidare:

Yet better thus, and know to be contemn’d
Than still be condemn’d and flatter’d[38]

Alltså; det är bättre att vara uppenbart föraktad,
än aningslöst smickrad, och föraktad. (se 37)

[37] *Kung Lear* Sv övers. 1984
[38] *King Lear* Act 4:1

6. Sammanfattning och slutsats

Det som hela tiden återkommer när man läser om heliga dårar och om dårskapen är kärleken. En kärlek inte så mycket till kyrkan och kristendomen som till Kristus själv, och inte så mycket till mänskligheten som till människorna.

Under en lång tid, från tvåhundratalet och fram till det att den siste dåren för Kristi skull kanoniserades på sextonhundratalet, var helig dårskap en fullt legitim variant av klosterväsende och eremitliv. Under de sista två hundra åren glesnade förekomsten av dårar hastigt för att senare försvinna märkligt snabbt, och det finns överhuvudtaget inga tecken på att det ska ha funnits några under senare år. Det enda man kan se är en ny hård ton i kyrkliga texter angående avvikande beteende. Narren, som tidigare varit accepterad om än misstänkt, behandlas plötsligt som en allierad till djävulen.

Den viktigaste förändringen var kanske hur man tolkade dödssynden Stolthet. Av flera samtida skribenter framförd som den värsta av dem alla.

Paulus varnade Korinthierna för stoltheten, men där var stoltheten att själv tro att man satt på hela sanningen, och att göra ner andra, frånvaro av ödmjukhet.

På sextonhundratalet blev stolthet till två saker; å ena sidan att dra till sig uppmärksamhet, t’ex genom att klä sig över sin klass – att provocera t’ex med flärd eller form, som den västerländska narrdräkten. Den andra sortens stolthet var att klä av sig helt och hållet, eller väcka uppseende på andra sätt genom smutsighet, fattigdom eller askes. Så det som var en strävan att leva i Kristus, och att glömma sig själv och bara leva för Gud, blev till stolthet. Man ska inte förhäva sig, alltså ska man heller inte ta plats och tro att man har rätt att gyckla makten, och då fanns ingen plats kvar för Dåren.

Jag har funderat mycket över just detta, vad som orsakade denna plötsliga aggressivitet gentemot udda beteende. Det var inte längre tillåtet att tro sig om att leva enligt Guds visdom, i motsats till människornas dåraktiga kunskap.

Den första urglesningen av dårar kom samtida med Luther, och kanske var den ett resultat av förändringen som därpå följde inom kyrkan.

På det stora hela verkar det hänga ihop med att makten stärktes, och att utrymmet för kritik mot makten, både den världsliga och den kyrkliga, minskade avsevärt.

Jag har inga svar, men jag funderar över om det kanske har att göra med bildandet av Nationalstaten. När det blev allt viktigare att hävda sin nationella egenart gentemot andra nationer, blev det också viktigt med en stark centralmakt, och en sådan kan inte acceptera kritik från de egna leden. För att skapa ett enat folk krävdes en stark makt, och det fanns inte längre något utrymme för den västerländska sekulariserade narren, eller den ortodoxa Dåren – Folkets samvete, och Guds röst.

Litteraturlista

Bibeln (1917) Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag

Billington, S (1984) A Social History of the Fool, Brighton: The Harvester Press Ltd

Dostojevskij, F (1998) Idioten, Stockholm: W&W

King, L (1995) En Helig Dåre, Stockholm: Rabén Prisma

Mabinogion (1906) Stockholm: Ljus förlag

Olsen, H (2001) Pilgrimer i öst, Örebro: Bokförlaget Cordia AB

Saward, J (1980) Perfect Fools, Oxford: Oxford University Press

Shakespeare, W (1958) Complete Works, Middlesex: The Hamlyn Publishing Group LTD

Shakespeare, W (1984) Kung Lear, Övers. Britt G Hallqvist. Stockholm: Ordfronts förlag (i samarbete med Dramaten)

Sofokles (1930) Fyra grekiska dramer – Antigone, Stockholm: P. A Norstedts förlag

Willis. R. gen. ed. (1993) World Mythology, London: Duncan Baird Publishers